

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Nicolina Redner

Mänskliga rättigheter i Ryssland genom historien

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Lotta Maunsbach

Termin: VT 2015

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Begreppet mänskliga rättigheter	6
1.4 Metod och avgränsningar	7
1.5 Material	8
1.6 Forskningsläge	8
1.7 Disposition	8
2 HISTORISK BAKGRUND	10
3 LIVEGENSKAPEN	13
3.1 Rätten till frihet och jämlikhet	13
3.2 Rättsäkerhet	14
3.3 Livegenskapens upphörande	15
4 DEMOKRATINS GENOMBROTT	17
5 KOMMUNISMEN OCH SOVJETUNIONENS FRAMVÄXT	19
5.1 1918 års konstitution	19
5.2 1936 års konstitution	20
5.2.1 I teorin	20
5.2.2 I praktiken	21
5.3 Samhället	22
5.3.1 Upprensningen och våldet	22
5.3.2 Stalins polisstat	23
5.3.3 Rättsäkerhet	24
5.3.4 Kvinnans rätt	24
5.4 Gulag	24

5.4.1	Historia	24
5.4.2	Den rättsliga grunden	25
5.4.3	Fångarnas situation	26
6	GORBATJOV OCH ÖPPENHETSPOLITIKEN	27
6.1	Gorbatjovs politik i korthet	27
6.2	Öppenheten	27
7	EFTER SOVJETUNIONENS FALL	29
7.1	Jeltsin	29
7.2	Putin	30
8	DEN RYSKA MÄNNISKORÄTTSRÖRELSEN	31
9	ANALYS OCH SLUTSATSER	33
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	36
9.1	Litteratur	36
9.2	Elektroniska källor	37

Summary

The purpose of this thesis is to synoptically examine to what extent human rights have existed in Russia through the history. This is done by examining the situation during the time of serfdom, the breakthrough of democracy in the 20th century, the time of the communistic regime and the dawn of the Soviet Union, Gorbachev's time as president and the time after the fall of the Soviet Union. Lastly, the human rights movement in the 20th century is examined.

Human rights in Russia through the history have been absent more than they have been existing. Serfdom was regulated by law in 1649 and lasted for about 200 years. The serfs were bound by their farms and deprived of the right to freedom and property, freedom of movement and the right to a fair trial. The nobility on the other hand was guaranteed many of the rights and freedoms we take for granted today. The inequality was a fact.

The 20th century in Russia started with a democratic ray of hope when democracy won for the first time in the country's history and for a short period the human rights prospered. Then Lenin came and democracy came to an end and wouldn't come back until the days of Gorbachev. A tough, cold and inhuman Soviet Union began to grow. The human rights were strangled and lives were jeopardised and sacrificed completely without regrets. Stalin continued what Lenin started and an unscrupulous communistic regime dawned. Dissidents were sent to labour camps and neither freedom of speech nor freedom of the press existed. The rule of law was not followed and such a fundamental right as the right to life was guaranteed far from everyone.

1985 Gorbachev became president and the best period for the human rights started. Gorbachev opened up the country and let the freedom of expression and the freedom of the press flourish. Political prisoners were set free and were allowed to criticise the regime freely, something that had never

happened before. Democratic elections were held and democracy existed for the first time since the elections in 1917.

When the Soviet Union was dissolved in 1991 and Yeltsin became president in Russia he continued what Gorbachev had started. His priorities were democracy, freedom of expression and freedom of the press. The constitution that was adopted in 1993 was the first democratically adopted constitution in the country's history. The downside with Yeltsin's privatisation was that the oligarchs, private individuals controlling a big part of the country's economy, dawned as a new social class. Inequality and divergence were created.

Putin became president in 2000 and the development declined. The openness that people had started to take for granted was vastly limited and the freedom of the press and the freedom of expression were no longer guaranteed. Journalists documenting the true events in the country were executed and the racial discrimination increased.

During the second half of the 20th century the human rights movement developed in the Soviet Union. They were opposed and many of them were punished for their work. Despite this they didn't give up but continued to observe the deficits and aroused the discussion about human rights. Their hard work got its final result when a declaration of human rights was adopted in the Russian constitution in 1993.

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att översiktligt undersöka hur de mänskliga rättigheterna har existerat i Ryssland genom historien. Detta görs genom att undersöka hur situationen har sett ut under livegenskapens tid, demokratins genombrott på 1900-talet, kommunismens tid och Sovjetunionens framväxt, Gorbatjovs tid vid makten och tiden efter Sovjetunionens fall. Vidare undersöks människorättsrörelsen på 1900-talet.

På de mänskliga rättigheternas område i Ryssland har bristerna historiskt sett varit betydligt fler än ljuspunkterna. Livegenskapen lagstadgades 1649 och varade i nästan 200 år. De livegna bands vid sina gårdar och berövades såväl rätten till frihet som rörelsefrihet, rätten till egendom och rätten till en rättvis prövning. Adeln däremot garanterades flertalet av de fri- och rättigheter som vi tar för givet idag. Ojämligheten var ett faktum.

1900-talets Ryssland startade med en demokratisk ljuspunkt i form av demokratins första seger i landet och de mänskliga rättigheterna hann blomstra under en kort period. Så kom Lenin och tystade demokratin fram till Gorbatjovs dagar. Ett hårt, kallt och omänskligt Sovjetunionen växte fram. De mänskliga rättigheterna ströps och människoliv riskerades och offrades tillsynes helt utan ånger. Stalin fortsatte på samma spår och en hänsynslös kommunistisk regim växte fram. Oliktänkande skickades till arbetsläger och varken tryck- eller yttrandefrihet existerade. Inte heller rättssäkerhet existerade och en så fundamental rättighet som rätten till liv garanterades långt ifrån alla.

1985 kom Gorbatjov till makten och den ljusaste perioden på de mänskliga rättigheternas område tog sin början. Gorbatjov öppnade upp landet och lät såväl yttrandefrihet som tryckfrihet blomstra. Tidigare politiska fångar släpptes fria och tilläts kritisera regimen fritt, vilket var något helt nytt.

Demokratiska val genomfördes och folkstyre garanterades för första gången sedan valet 1917.

När sedan Sovjetunionen upplöstes 1991 och Jeltsin kom till makten i Ryssland fortsatte han till stor del på samma spår med demokrati och yttrande- och tryckfrihet som högsta prioritet. Författningen som antogs 1993 var den första demokratiskt antagna i landets historia. Baksidan med Jeltsins privatisering av ekonomin var att oligarkerna, privatpersoner som kontrollerade en stor del av landets ekonomi, som samhällsklass växte fram och stora samhällsklyftor och ojämlikhet skapades.

Putin kom till makten 2000 och landet tvingades ta flera steg tillbaka i utvecklingen. Den öppenhet som tidigare blivit ett faktum begränsades något enormt och tryck- och yttrandefriheten var inte längre någon garanti. Journalister som återgav vad som faktiskt hände i landet avrättades på löpande band och rasdiskrimineringen ökade.

Under andra halvan av 1900-talet utvecklades människorättsrörelsen i Sovjetunionen. De blev hårt motarbetade och många straffades för sitt arbete, men de gav inte upp utan uppmärksammade bristerna och väckte diskussionen om de mänskliga rättigheterna. Deras hårda arbete fick sitt slutliga resultat i och med deklarationen av de mänskliga fri- och rättigheterna i Rysslands konstitution 1993.

Förkortningar

EKMR	Europakonventionen
KGB	Kommittén för statssäkerhet, den sovjetiska underrättelsetjänsten
MGB	Statssäkerhetsministeriet
RSDRP	Rysslands socialdemokratiska arbetarparti
SUKP	Sovjetunionens kommunistiska parti

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Mänskliga rättigheter är idag någonting som många tar för givet. Uppvuxen i ett demokratiskt Sverige är det ganska naturligt. För andra människor i andra länder är det inte lika naturligt. Ryssland är ett av flera länder där de mänskliga rättigheternas existens är, men kanske främst har varit, högst tveksam på många plan. De äventyras ständigt genom journalistmord, korruption och människoförtryck. Landets historia är präglad av diktaturstyre, världskrig och en avskärmning mot omvärlden. Kan mänskliga rättigheter garanteras medborgarna i så mörka tider?

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att ur ett rättshistoriskt perspektiv översiktligt undersöka hur de mänskliga rättigheterna har existerat i Ryssland genom historien. Detta kommer att ske genom följande frågeställningar:

- Hur har de mänskliga rättigheterna sett ut i Ryssland under:
 1. livegenskapens tid?
 2. demokratins genombrott på 1900-talet?
 3. kommunismens tid och Sovjetunionens framväxt?
 4. Gorbatjovs tid vid makten?
 5. efter Sovjetunionens fall?
- Hur såg människorättsrörelsen ut i Ryssland på 1900-talet?

1.3 Begreppet mänskliga rättigheter

Med begreppet mänskliga rättigheter avser jag i den här uppsatsen de fri- och rättigheter som räknas upp i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna¹ (Europakonventionen) och dess tilläggsprotokoll idag.

¹ Rom den 4 november 1950, SÖ 1952:35.

1.4 Metod och avgränsningar

Metoden som använts i uppsatsen är en rättshistorisk studie av de mänskliga rättigheternas verkliga existens i Ryssland genom en jämförelse med Europakonventionens innehåll idag. Studien har genomförts med hjälp av beskrivande litteratur om Ryssland och perspektivet är genomgående rättshistoriskt. Metoden är till en liten del också rättsdogmatisk då två författningar studerats och kritiskt analyserats. Ett kritiskt perspektiv har använts genomgående genom uppsatsen för att bedöma den verkliga existensen av mänskliga rättigheter. I högst liten utsträckning har också, utöver jämförelsen med Europakonventionen, ett komparativt perspektiv använts, då med Sverige och Europa som jämförelseobjekt.

Av utrymmesskäl och med anledning av ämnets enorma bredd har studien begränsats till bara ett antal epoker i Rysslands historia och inte landets historia i sin helhet. Den är till största del begränsad till 1900-talet med undantag för livegenskapen under 1600-1800-talet och Putins första tid vid makten på 2000-talet. Den har också avgränsats till att bara beröra två författningar under landets historia. Jag har i mitt arbete valt att fokusera på de två sovjetiska författningar som tillkom under Lenin respektive Stalin eftersom de är de sovjetiska ledarna som jag mest fokuserat på för att beskriva det rådande läget under Sovjetunionens början då situationen var som mörkast. Studien av människorättsrörelsen har begränsats till 1900-talet eftersom den då var som mest aktiv. Jag har också av utrymmesskäl valt att inte omnämna kriget i Tjetjenien då det är ett ämne i sig självt.

Av utrymmesskäl har jag också medvetet valt att på vissa ställen klumpa ihop mänskliga rättigheter-begreppet och behandla det som en enhet istället för skilda fri- och rättigheter. Detta då situationen överlag sett ut på ett visst sätt och jag ansett att de olika fri- och rättigheterna knappast behövts redogöras för en och en. Jag har vidare valt att fokusera på de rättigheter som varit särskilt framträdande i mitt material under en viss period. Jag har således valt att inte genomgående undersöka samma rättigheter utan

fokusera på dem som framstått som mest relevanta under varje utvald tidsepok och därmed hantera olika fri- och rättigheter i olika avsnitt. Jag är medveten om att ämnet är stort för en utrymmesbegränsad kandidatuppsats men har ändå valt att hålla det brett då mitt syfte är att få en översikt över situationen under en lång period och inte att djupdyka i en utvald epok.

Då uppsatsen är av rättshistorisk karaktär innehåller den inte någon redogörelse för situationen i dagens Ryssland.

1.5 Material

Uppsatsen är till största del en litteraturstudie av relevant litteratur på området. Jag har i mitt arbete bara använt mig av historiska böcker om Ryssland på såväl engelska som svenska. Jag har också studerat två sovjetiska författningar återgivna i en engelsk bok samt utgått från Europakonventionen och de där uppräknade fri- och rättigheterna. För vissa årtal har internetsidor som jag bedömt vara pålitliga använts.

1.6 Forskningsläge

Det har skrivits rikliga mängder litteratur främst om Rysslands historia men också om de mänskliga rättigheterna. Forskningen är omfattande men utspridd och någon sammanfattande undersökning som min egen har jag inte stött på.

1.7 Disposition

Uppsatsens andra kapitel innehåller en översikt över Rysslands historia för att läsaren lättare ska förstå och kunna följa med i de djupdykningar som sedan görs. I ljuset av denna kan den juridiska situationen lättare förklaras och förstås. Efter översikten följer en redogörelse för de mänskliga rättigheternas existens under de olika utvalda epokerna i kronologisk ordning. Uppsatsens tredje kapitel berör livegenskapen under 1600-1800-talet, det fjärde kapitlet demokratins genombrott under 1900-talet, det femte kommunismen och Sovjetunionens framväxt, det sjätte Gorbatsjov och hans öppenhetspolitik, det sjunde perioden efter Sovjetunionens fall och det

åttonde människorättsrörelsen. Då frågeställningarna besvaras fortlöpande under uppsatsen innehåller det nionde kapitlet en sammanfattande analys där slutsatserna förklaras och motiveras.

2 Historisk bakgrund

Ryssland har alltid varit en kulturellt unik och historiskt särpräglad stat. Landet är varken uteslutande europeiskt eller asiatiskt och uppstod där det inte fanns någon tidigare civilisation och där samtida civilisationer befann sig mycket långt bort. Ryssarna var ensamma om att bevara sitt oberoende och redan här började deras isolation gentemot omvärlden.² 1649 utgavs en samling lagar där bland annat livegenskapen infördes slutgiltigt. Flera uppror följde och missnöjet var stort.³

Det var Alexander II som genom emancipationsmanifestet 1861 upphävde livegenskapen, mycket på grund av påtryckningar från oppositionen. Oppositionen bestod av intelligentsian, en grupp av studenter, både män och kvinnor, som stod för ett mycket kritiskt och självständigt tänkande och var de huvudsakliga bärarna av socialistiska idéer. Intellectuella har länge ansetts utgöra en egen samhällsgrupp i Ryssland.

Offentliga och moderna domstolar infördes genom en reform 1864. De inrikespolitiska förhållandena blev något friare under 1860-talet och Rysslands omvandling till en modern stat inleddes.⁴ 1906 valdes den första duman i Ryssland och ordet дума är än idag benämningen på landets lagstiftande församling.⁵

Ryssland inträdde i första världskriget 1914. Genom marsrevolutionen 1917 tvingades den siste ryske tsaren, Nikolaj II, abdikera och demokratin segrade för första gången i Ryssland.⁶ Genom bolsjevikernas (bolsjevismen hade med tiden blivit en radikal socialistisk rörelse under Lenins ledning, bildat efter att RSDRP splittrats)⁷ novemberrevolution 1917 bildades den

² Poe 2005, s. 20 f.

³ Kalnins 1964, s. 24 ff.

⁴ Kalnins 1964, s. 43 ff.

⁵ Kalnins 1964, s. 64 ff.

⁶ Kalnins 1964, s. 69 f.

⁷ Kalnins 1964, s. 54-56.

första sovjetregeringen med Lenin som ordförande. En folkvald församling tillsattes men hann bara sammanträda en gång innan de avbröts av bolsjevikiska soldater och församlingen upplöstes. Den ryska demokratin krossades och ersattes av en sovjetregim som skulle komma att utvecklas till en hård diktatur.

Den första sovjetkonstitutionen antogs 1918 och sovjetdiktaturen legaliserades. Antibolsjevikiska rensningar ägde rum och ett inbördeskrig utbröt så småningom, som kom att vara från 1918 till 1921.⁸ Bolsjevikerna antog namnet kommunistpartiet 1919 och 1921 förbjöds mensjevikpartiet (mensjevikerna under ledning av Martov förde en modern socialdemokratisk politik som på många sätt liknade de västerländska socialistpartierna och var också det ett parti som bildats efter att RSDRP splittrats)⁹.

Sovjetunionen, till en början bara bestående av Ryssland, Ukraina, Vitryssland och Kaukasien, bildades under Lenin i december 1922. Lenin dog 1924 och en kamp om makten inom partiet utbröt. Josef Stalin gick vinnande ur den maktkampen.¹⁰ Diktaturstyret förstärktes och Stalin, som blev statsminister 1941, förvandlade landet till en polisstat där allting kontrollerades uppifrån och oppositioner förbjöds samtidigt som flera tvångsarbetsläger inrättades.¹¹

1941 drogs Ryssland med i andra världskriget och kunde tillslut titulera sig den näst största stormakten i världen. Efter Stalins död återinfördes det kollektiva ledarskapet, men själva diktaturen förblev orubbad.¹²

Gorbatjov kom till makten 1985 och det ryska samhället genomgick en stor reform.¹³ Gorbatjov blev dock mer och mer impopulär. Jeltsin, president i den Ryska Socialistiska Federativa Sovjetrepubliken, utnyttjade detta

⁸ Kalnins 1964, s. 77 ff.

⁹ Kalnins 1964, s. 56.

¹⁰ Kalnins 1964, s. 83 ff.

¹¹ Kalnins 1964, s. 88 f.

¹² Kalnins 1964, s. 92 ff.

¹³ Gerner 2011, s. 259 f.

genom att i augusti 1991 upplösa kommunistpartiet och fyra månader senare tillsammans med presidenterna i sovjetrepublikerna Ukraina och Vitryssland upplösa Sovjetunionen.¹⁴

Putin blev vald till president för första gången 2000. Hans första presidentperiod varade till 2008.¹⁵

¹⁴ Gerner 2011, s. 277.

¹⁵ Gerner 2011, s. 282 f.

3 Livegenskapen

3.1 Rätten till frihet och jämlikhet

Livegenskapen och allt som kom med den utvecklades under 1500- och 1600-talen och lagstadgades som tidigare nämnts 1649. Livegenskapen berövade bönderna deras rörelsefrihet och band dem vid en viss jord hela deras liv. Innan lagstadgandet 1649 tillämpade man en preskriberingsregel som gjorde en rymling fri efter ett visst antal år, men i och med lagen 1649 berövades de livegna också denna ”rätt”. De livegna bönderna blev i och med den nya lagen dömda att stanna kvar på en och samma jordplätt hela livet, och deras ättlingar likaså. De var inte bara tvungna att stanna där utan de var också tvungna att odla jorden och betala sina skatter. Om en livegen rymde fick han återhämtas med hjälp av så kallade jordeböcker där de livegnas legala bostadsorter fastställdes. En livegen var inte bara bunden till sin jordlott utan också i praktiken till sin godsägare. Godsägaren hade såväl polisiära som rättsliga befogenheter över sina livegna. I mitten av 1700-talet var det inte ovanligt att livegna såldes på marknader, ibland utan sina familjer. 1811 var 58 procent av Rysslands manliga befolkning livegna.¹⁶ Rätten att äga mark var förbehållen adeln i och med en stadga som Katarina den Stora införde 1785. Stadgan garanterade adeln flera privilegier utöver denna rätt till egendom.¹⁷

Om de mänskliga rättigheterna som vi tänker oss dem idag skulle rangordnas skulle antagligen rätten till frihet vara den som hamnar allra högst upp.¹⁸ Rörelsefrihet, rätten till självbestämmande och personlig integritet är rättigheter som vi idag tar för givet,¹⁹ men 1600-1700-talens europeiska slavhandel är ett skrämmande exempel på att det inte alltid varit en självklarhet.²⁰ Livegenskapen kan tänkas vara Rysslands motsvarighet till

¹⁶ Hosking 2003, s. 253 f.

¹⁷ Wortman 1989, s. 16.

¹⁸ EKMR, art. 5.

¹⁹ EKMR protokoll nr. 4, art 2; EKMR art. 8.

²⁰ <http://www.so-rummet.se/kategorier/historia/nya-tiden/slaveri-och-triangelhandel>

slavhandeln. Den berövade inte bara de livegna deras frihet utan den var också diskriminerande då bara en samhällsklass utsattes.²¹ Viktiga skillnader fanns dock. De livegna var tvungna att betala skatt och göra militärtjänst och hade således fler förpliktelser än vad slaverna hade. Ur ett psykologiskt perspektiv såg också de livegna jorden som sin egen, och ofta var godsägarna inte intresserade av att själva sköta jordbruket.²² Men faktum kvarstår att de livegna berövades sin frihet, det kanske allra heligaste som människor har idag. De berövades rörelsefriheten inom landet och de berövades rätten att själva planera sina liv. Att de inte kunde äga mark berövade dem rätten till egendom och den rättskapacitet som vuxna, friska människor förväntas ha idag.²³

Till skillnad från de livegna garanterades adeln många av de mänskliga rättigheter som människor förväntas ha idag. Allt det som de livegna bönderna saknade garanterades adeln i och med Katarina den Storas stadga. Ojämligheten i landet var ett faktum och människors lika värde existerade inte.

3.2 Rättsäkerhet

Under livegenskapens tid var bytillhörigheten det allra viktigaste. Böndernas liv präglades av ett ömsesidigt ansvar för byn och dess alla hushåll vilket, trots livegenskapens ojämlika och omänskliga bestämmelser, medförde en tillämpning av jämlikhet inom byn. I bystämman, där samtliga hushålls överhuvud satt, fördelade man skatte- och avgiftsbördan och omfördelade marken, allt för att upprätthålla en materiell jämlikhet mellan hushållen.²⁴

Denna bysamhörighet grundade också en egen rättsordning. Det var en rättsordning som byggde på sedvanerätt och de äldre männen i byn fungerade som domare. Domar kunde överklagas till godsägaren, eller till

²¹ EKMR, art 14.

²² Hosking 2003, s. 254 f.

²³ EKMR, tilläggsprotokoll nr. 1, art 1.

²⁴ Hosking 2003, s. 256 f.

tjänstemän om det var fråga om statsbönder. Bönderna var däremot ofta ovilliga att ta frågan till en högre instans då de hellre ville lösa frågan inom byn, bland sina egna. Rättegångsförfarandet var inte fastlagt och normerna som domarna dömde efter var högst godtyckliga. Såväl mutor som vodka och parternas ställning kunde påverka domaren. Domarna såg mycket hellre att parterna kom fram till en kompromiss än att en dom, oavsett hur rättvis den var, skulle förrinta ett hushåll. Det viktiga var byns bästa, och inte en rättvis dom.²⁵

Rättssäkerheten i detta kan starkt ifrågasättas. För det första var instansordningen högst tveksam då varken de äldre männen i byn eller godsägaren var oberoende och neutrala parter i frågor som rörde byn. Trots att möjligheten till en rättslig prövning fanns uppfyllde den inte någon av de krav som vi ställer på en rättslig prövning idag.²⁶ Självklart måste allt ses i ljuset av sin tid, men om man jämför med Sverige och ett införande av Svea Hovrätt och en oberoende instansordning redan 1614 bör högre krav kunna ställas på en instansordning i Ryssland betydligt senare än detta.²⁷ Att domarna såg till byns bästa istället för rättvisan visar också det att rätten till domstolsprövning var högst bristande för de livegna.

3.3 Livegenskapens upphörande

1861 upphävdes livegenskapen genom emancipationsmanifestet och bönderna återfick sin frihet och rätten till rörelsefrihet.

Emancipationsmanifestet innebar att nästan hälften av godsägarnas jord överlämnades till bönderna, dock inte som privategendom utan att förvaltas av bymötet för att sedan omfördelas för att tillfredsställa familjers behov.²⁸ Rätten till egendom blev således inte absolut i och med livegenskapens upphörande. Domstolsreformen 1864 innebar inte heller ett slut för

²⁵ Hosking 2003, s. 264 f.

²⁶ EKMR, art. 6.

²⁷ <http://www.svea.se/Om-Svea-hovratt/Byggnader/>

²⁸ Kalnins 1964, s. 43 f.

böndernas egen rättsordning då bönderna trots reformen behöll sina egna domstolar.²⁹

Rättssäkerheten bortprioriterades av bönderna själva. För en samhällsgrupp som till allra största del utgjorts av livegna i över två århundranden kan det dock tänkas vara en mycket naturlig utgång. Tillit till ett samhälle som behandlat en själv och ens jämlingar som mindre värda människor är inte en självklar följd av livegenskapens upphörande. Tillit tar tid att bygga upp och gissningsvis var det därför bönderna fortsatte att vända sig till sin bydomstol som de, trots rättsosäkerheten, kände tillit till.

²⁹ Hosking 2003, s. 264.

4 Demokratins genombrott

Marsrevolutionen 1917 var en konsekvens av första världskriget. Till en början var det ryska arbetarkvinnor som krävde mat, men allt eftersom blev demonstrationerna större och större. Såväl fabriksarbetare som studenter anslöt sig till revolutionen. Man demonstrerade mot självhärskardömet och för bröd och frihet. Demonstrationerna övergick tillslut i en revolution. Även militära styrkor anslöt till revolutionärerna och marsrevolutionen hade i och med detta, i praktiken, segrat. En provisorisk kommitté bildades för att förbereda en demokratisk regering. Den sista tsarregeringen avgick och man häktade dess medlemmar. Dumakommittén bildade en provisorisk regering och den, i princip, första demokratiska perioden i landets historia tog sin början.

Samtliga politiska fångar befriades och politiska emigranter uppmanades att återvända. Politisk frihet infördes genom att demokratiska partier legaliserades och ett flertal fria tidningar tilläts. Allmän rösträtt infördes och val till såväl konstituerande församling som statsdumor och landsting utlovades.³⁰

Denna demokratiska period varade dessvärre inte länge. Bolsjevikerna under ledning av Lenin kunde i november 1917 stöta den provisoriska regeringen och bilda den första sovjetregeringen med Lenin som ordförande. Sovjetregeringen kände sig tvungen att genomföra de utlovade valen till församlingen och de ägde således rum i slutet av november och var de första fria valen i Rysslands historia. Denna folkvalda församling fick dock bara sammanträda en gång, i januari 1918. Församlingen hann bara besluta att inte erkänna sovjetregeringen som makthavare innan de avbröts av bolsjevikiska soldater. Den konstituerande församlingen upplöstes och den ryska demokratin var krossad.³¹

³⁰ Kalnins 1964, s. 71 ff.

³¹ Kalnins 1964, s. 76 ff.

Trots att perioden var kort är det viktigt att poängtera att den har funnits. Mitt emellan tsarstyret och den hårda kommunistiska regimen fanns en demokratisk period då människor garanterades såväl folkstyre som politisk frihet och tryckfrihet.³² Under en kort period blomstrade demokratin och de mänskliga rättigheterna med den.

³² EKMR, tilläggsprotokoll nr. 1, art 3; EKMR art. 9-10.

5 Kommunismen och Sovjetunionens framväxt

5.1 1918 års konstitution

Den sovjetiska rättsteorin var mycket originell. Den menade att lagen skulle vittra bort när kommunismen växte fram. Man förväntade sig att en slags universell rättvisa skulle ta över när folket enades. Lenin förstod dock att lagar ändå skulle behövas till en början och författade därför 1918 års konstitution.³³ Konstitutionen var indelad i sex delar (där kallade artiklar)³⁴. Den första delen var en deklaration av de arbetande människornas rättigheter, men namnet är högst missvisande. Av det andra kapitlets första artikel (artikel 3) framgick att mark och skog inte kunde vara föremål för privat äganderätt utan var landets egendom. Vidare framgick av artikeln att det var en skyldighet att arbeta. Den andra delens första artikel (artikel 9) legaliserade diktaturstyret. Vidare återfanns i denna del de flesta uttryckliga rättigheterna, samtliga reserverade för arbetare. Såväl religionsfrihet (artikel 13) som yttrandefrihet (artikel 14) och föreningsfrihet (artikel 16) räknades upp. Slutligen stadgades medborgares lika rättigheter, oberoende av ras och nationalitet, i artikel 22. Skyldigheten att arbeta lagstodgades än en gång (artikel 18), precis som skyldigheten att försvara landet (artikel 19). I konstitutionens fjärde del reglerades rösträtten och av kapitel trettons första artikel (artikel 64) framgick att den var förbehållen arbetande medborgare. För dessa medborgare var rösträtten oberoende av kön, religion, nationalitet och bosättning. Av artikel 65 framgick att rösträtten var högst begränsad och inte alls en medborgerlig rättighet som den är idag. Munkar, före detta poliser, privata grossister och personer som hade en inkomst utan att göra något jobb, till exempelvis genom att omplacera pengar, var bara några av de personkategorier som var undantagna från rösträtten.³⁵

³³ Chalidze 1975, s. 4 f.

³⁴ För att undgå förvirring använder jag begreppet ”del”, och begreppet ”artikel” för det som vi skulle kalla artikel.

³⁵ Samtliga artiklar återgivna i Triska 1968, s. 2-12.

Konstitutionen genomsyrades av den kommunistiska ideologin och den korta demokratiska period som förekommit avslutades abrupt med en lagstiftning som legaliserade diktaturstyret. Konstitutionen garanterade medborgarna få rättigheter och det pratades istället om skyldigheter. De rättigheter som medborgarna garanterades var inte heller till för alla utan bara arbetarklassen. Konstitutionen var med andra ord både diskriminerande och bristfällig. Det enda som utmärkte konstitutionen på ett positivt sätt var lika rösträtt för män och kvinnor. Värt att märka är att det infördes ett år tidigare än det röstades fram i Sverige.³⁶

5.2 1936 års konstitution

5.2.1 I teorin

1935 utsågs en konstitutionskommission med Stalin som ordförande. Kommissionens uppdrag var att utarbeta en ny författning. Författningen antogs 1936 och kom att kallas den stalinska konstitutionen trots att den faktiske författaren var partiteoretikern Bucharin. Författningen var uppdelad i 13 kapitel och det tionde kapitlet handlade om medborgarnas rättigheter och skyldigheter.³⁷

Enligt konstitutionen hade medborgarna rätt till arbete (artikel 118), vila (artikel 119), utbildning (artikel 121) och ålderdomsförsörjning (artikel 120). Artikel 124 innehöll en lagfäst religionsfrihet och artikel 125 garanterade medborgarna yttrandefrihet, tryckfrihet och förenings- och demonstrationsfrihet. Friheterna i den senare artikeln garanterades dock bara om de utövades i syfte att stärka sovjetregimen. Antikommunistiska skrifter, sammankomster och yttranden ansågs som politiska statsbrott. Artikel 126 räknade upp alla frivilliga organisationer tillsammans med en deklaration om att SUKP ledde samtliga. Enligt artikel 127 garanterades medborgarna personlig integritet innebärande att de endast kunde häktas enligt

³⁶ <http://riksarkivet.se/om-kvinnlig-rostratt-i-sverige>

³⁷ Kalnins 1964, s. 130 f.

domstolsbeslut eller statsåklagarens godkännande. Artikel 128 garanterade brevhemlighet och artikel 129 asylrätt åt utlänningar. Asylrätten var dock förbehållen utlänningar som försvarade de arbetandes intressen, vilket i praktiken innebar att den främst var förbehållen kommunister från länder där det kommunistiska partiet var förbjudet. Konstitutionen gav däremot inte de sovjetiska medborgarna någon rätt att fritt resa till utlandet. Slutligen bör nämnas att kvinnan i artikel 122 jämställdes med mannen på samtliga rättighetsområden.³⁸

Uppräkningen av fri- och rättigheter var betydligt bättre än i den tidigare konstitutionen och på pappret såg den nya konstitutionen nästan ut som en godkänd deklaration av de mänskliga fri- och rättigheterna. Begränsningen av friheterna i artikel 125 avslöjar dock en högst propagandistisk karaktär och strider mot själva syftet med de där uppräknade friheterna. Syftet med så fundamentala rättigheter som yttrandefrihet och tryckfrihet är att människor ska få uttrycka sig i största möjliga utsträckning hur de vill om vad de vill. En yttrandefrihet eller tryckfrihet som är begränsad till en viss politisk åskådning på ett sätt som i konstitutionen kan knappast kallas varken yttrandefrihet eller tryckfrihet.

5.2.2 I praktiken

Flera av de deklarerade rättigheterna saknade motsvarighet i det sovjetiska samhället. Hälften av befolkningen erhöll ingen betald semester och trots att rätten att ha en religion var garanterad också i praktiken vägrades kyrkorna propagandarätt. Någon föreningsfrihet existerade inte. SUKP bildade enbart sådana organisationer som man ansåg nödvändiga, och de hölls också under sträng bevakning. Artikel 127 hade ingen större betydelse i verkligheten då KGB alltid utan några som helst svårigheter kunde utverka ett sådant godkännande. Angående brevhemligheten var all brevväxling i själva verket utsatt för systematisk censur.³⁹

³⁸ Samtliga artiklar återgivna i Triska 1968, s. 50-52.

³⁹ Kalnins 1964, s. 145 f.

De mänskliga rättigheterna garanterades, om än bristfälligt, på pappret men inte i praktiken.

5.3 Samhället

5.3.1 Upprensningen och våldet

Våldsanvändningen skulle inte komma att sluta med bolsjevikernas maktövertagande i januari 1918. Bolsjevikerna strävade avsiktligt efter att riva ner det civila ryska samhället och allt eventuellt motstånd mot deras ”politik” för att kunna skapa ett nytt samhälle. Målet var att utrota vissa samhällsgrupper för att få fram en likriktad massa och skapa vad de kallade den nya människan.⁴⁰ Med terror skulle man forma samhället, och det lät man medborgarna veta. Revolutionens motståndare tvingades att underkasta sig den bolsjevikiska revolutionen. Avrättningar, gisslantaganden och arresteringar var ständigt förekommande, helt utan laglig grund och kontroll av andra än de högsta ledarna inom partiet.⁴¹ Bolsjevikerna förföljde även kritiska intellektuella och jagade ut dem ur landet samtidigt som man fråntog dem deras ryska medborgarskap. 1924 hade de största utrensningarna ägt rum och hela det ryska imperiet styrdes nu av den nya, kommunistiska regimen. Sovjetunionen hade framgångsrikt skapats och otaliga människoliv hade offrats på vägen dit.⁴²

Under den här perioden fanns det inga mänskliga rättigheter att tala om. Sovjetunionen skapades av våld och människoliv fick stå tillbaka för bolsjevikernas politiska vision. Människor dömdes, avrättades och deporterades för att de hade fel åsikt eller för att de äventyrade regimen makt. Ingen trygghet eller säkerhet garanterades någon medborgare och situationen var omänsklig ur flera aspekter. Rätten till liv, frihet och säkerhet existerande inte.⁴³ Yttrandefrihet fanns inte att tala om, och

⁴⁰ Jensen 2005, s. 74 f.

⁴¹ Karlsson och Schoenhals 2008, s. 10 f.

⁴² Jensen 2005, s. 150 f.

⁴³ EKMR art. 2 och art. 5.

utrensningarna utgjorde en ständig diskriminering av oliktankande. Sovjetunionen växte fram i en tid då mänskliga rättigheter inte fanns.

5.3.2 Stalins polisstat

Stalin blev, som tidigare nämnts, statsminister 1941 och förvandlade landet till en polisstat. Ett enormt system för spionage och övervakning byggdes upp och MGB hade långtgående maktbefogenheter. De kunde bland annat beröva politiskt misstänkta personer friheten. Under Stalins tid utvecklades tvångsarbetslägren (se vidare avsnitt 5.4) som allra mest. 1936-1938 utförde Stalin vad som kommit att kallas den stora utrensningen. Flera miljoner människor häktades, varav vissa torterades, arkebuserades och skickades till tvångsarbetsläger. Nästan två miljoner människor uteslöts ur kommunistpartiet och flera skenprocesser hölls. Massdeportationer av hela folkslag eller sociala grupper som betraktades som opålitliga skedde under och efter andra världskriget. Också här handlade det om flera miljoner människor. Det var en blodig terror och under Stalins sista år hade diktaturen utvecklats till en ren despoti. Inte ens hans allra närmaste medarbetare kände sig trygga och precis innan hans död 1953 sägs han ha planerat ännu en stor utrensning.⁴⁴

Den hopplösa och mörka perioden i Sovjetunionens historia både fortsatte och eskalerade under Stalins tid vid makten. Medborgarnas vardag präglades av rädsla, försiktighet och brist på tilltro till andra människor. De mänskliga rättigheterna fortsatte att lysa med sin frånvaro. Medborgarna garanterades varken personlig integritet eller respekt för privatliv⁴⁵ med all den övervakning som genomfördes och än en gång fick de mänskliga rättigheterna stå tillbaka för bolsjevikernas, men kanske främst Stalins, vision.

⁴⁴ Kalnins 1964, s. 89 ff.

⁴⁵ EKMR, art. 8.

5.3.3 Rättssäkerhet

Som en del i rivandet av det ryska samhället attackerade bolsjevikerna också rättssystemet. De dåvarande domstolarna avskaffades och alla lagar som inte stämde överens med kommunisternas program ogiltigförklarades.

Revolutions- och folkdomstolar upprättades istället och godtycke blev den viktigaste principen. Folkfiender skulle dömas och bestraffas, oberoende av någon rättfärdigande grund. Det var vid tolkningen av folkfiender som godtycket spelade sin största roll. Prostituerade, bönder, misstänkta, präster, alla kunde vara folkfiender i domstolarnas ögon. Politiska motståndare började avrättas i klump.⁴⁶

Med vår västerländska syn på rättssäkerhet och mänskliga rättigheter är detta otänkbart. Ett domstolväsende helt beroende av maktregimen uppfyller inte något av de krav som ställs på ett rättskipningsorgan idag. Rätten till en rättvis rättegång var inte på något sätt garanterad medborgarna, och i nästa led inte heller andra mänskliga rättigheter då det inte fanns någon domstol eller något organ man kunde vända sig till för att få de prövade. De mänskliga rättigheterna fick stå tillbaka till förmån för skapandet av en ny stat och en ny människa.

5.3.4 Kvinnans rätt

Den enda ljuspunkten i denna annars så mörka tid i Rysslands historia är kvinnans ställning. I och med skapandet av den nya människan skulle också en ny kvinnobild skapas. Kvinnor skulle bli mäns likar som idrottare och inte bara som industriarbetare.⁴⁷ Jämställdhet började skapas.

5.4 Gulag

5.4.1 Historia

Bolsjevikerna började bygga ut systemet för koncentrationsläger redan 1918. Det var inte avsett bara för kommunismens politiska motståndare utan

⁴⁶ Jensen 2005, s. 77 f.

⁴⁷ Gerner 2011, s. 245 f.

också för att genom hårt arbete fostra individer till att bli goda kommunister. På 1930-talet var lägersystemet högst omfattande och fylldes med såväl präster som helt vanliga medborgare. Den omskolande aspekten var inte längre den framträdande utan nu handlade det om att bidra till Sovjetunionens modernisering genom att under högst primitiva förhållanden bygga järnvägar och byggnader, avverka skog och utvinna guld. Arbetet kostade flera miljoner människor livet men var så ekonomiskt fördelaktigt att man fortsatte. Benämningen Gulag är en rysk förkortning för Huvudstyrelsen för korrektions- och arbetslägren och är vad lägren kommit att kallas världen runt. Gulag-lägren var som störst på 50-talet då över två och en halv miljoner människor levde sina liv där. Detta till stor del beroende på bristande disciplin inom arbetslivet som ledde till hårdare straff.⁴⁸ Det totala antalet fångar under Gulag-tiden är än idag inte helt klarlagt, men att det rör sig om såväl miljoner dödsoffer som fångar är det ingen tvekan om.⁴⁹ Omfattningen var med andra ord skrämmande stor.

5.4.2 Den rättsliga grunden

I samband med att Gulag mer blev ett sätt att hitta billig arbetskraft än att straffa skyldiga brottslingar blev domstolarna rekryteringsorgan för Gulag. En strafflag infördes i Sovjetunionen 1926. Med ett tillägg 1927 kom den omtalade artikel 58 som kriminaliserade så kallad kontrarevolutionär verksamhet, med minimistraff på, oftast, tre år. 1929 krävde regimen att domstolarna skulle döma så många fångar som möjligt till arbetsstraff och 1930 bestämdes att ett treårigt straff alltid skulle innebära placering i arbetsläger. 1934 blev straffet för kontrarevolutionär verksamhet tio år för att 1937 skärpas till så mycket som 25 år. Artikel 58 tillämpades för att rekrytera billig arbetskraft, och rättvisetänket var långt ifrån existerande. Som exempel på detta kan vidare nämnas att stöld av socialistisk egendom kunde ge tio års tvångsarbete.⁵⁰

⁴⁸ Karlsson och Schoenhals 2008, s. 14.

⁴⁹ Jensen 2005, s. 42 f.

⁵⁰ Jensen 2005, s. 316 f.

Systemet uppfyllde varken krav på proportionalitet eller rättssäkerhet. Grundprincipen i varje välfungerande straffrättssystem att man är oskyldig tills motsatsen är bevisad fick stå tillbaka för sovjetregimens hunger efter arbetskraft. Tio års tvångsarbete som straff för en stöld kan inte på något sätt ses som ett proportionerligt straff. Artikel 58 fungerade som någon slags slasktratt där allt som regimen ville bestraffa hamnade. Det fanns ingen förutsebarhet i systemet och domstolarna var inte heller oberoende i förhållande till staten, så som de förväntats vara alltsedan Montesquieus maktdelningslära. Kraven på ett rättssäkert system var långtifrån uppfyllda och människorna garanterades inte på något sätt en rättvis rättegång.⁵¹

5.4.3 Fångarnas situation

Fångar dog både i lägren och under transporten dit. Under resan som kunde ta flera veckor fanns det varken tillräckligt med vatten eller mat och det var ingen ovanlighet att fångarna dog av svält eller uttorkning. Väl på plats i lägren, som ofta var placerade i Rysslands allra kallaste delar, dog fångar av såväl utmattning som massavrättningar. Utmattningsdöden var en fullt naturlig följd av ett hårt klimat, uselt boende i baracker, omänskliga arbetsvillkor och otillräckligt med mat. Nedgravningar efter dödsfall var en rutinåtgärd och dödsfall sågs som någonting helt naturligt. Med tanke på hur länge och i vilken utsträckning lägren utnyttjades kan man snabbt dra slutsatsen att regimen mycket väl visste vad som pågick och hur fruktansvärda förhållandena var. Fångarna arbetade för att få mat och levde under slavlika förhållanden. Den mat de sedan fick var i vissa fall inte ens tillräcklig för att överleva.⁵²

Det är svårt att rangordna brott mot de mänskliga rättigheterna, men det råder ingen tvekan om att tvångsarbete under sådana här omänskliga och slavliknande förhållanden, som i vissa fall ledde till döden, är något av det värsta en människa kan utsättas för. Det strider mot såväl rätten till liv som synen på mänsklig värdighet.

⁵¹ EKMR, art. 6.

⁵² Jensen 2005, s. 321 ff.

6 Gorbatsjov och öppenhetspolitiken

6.1 Gorbatsjovs politik i korthet

Gorbatsjov valdes till Sovjetunionens president 1985. Hans politik präglades av tre slagord; öppenhet (glasnost), ombyggnation och nytt tänkande.

Öppenheten märktes tydligt då oliktankande inte längre tystades utan välkomnades i samhällsdebatten. Fängslade frihetskämpar släpptes fria och tilläts kritisera regimen öppet. Yttrandefriheten väcktes till liv.

Ombyggnationen syftade på den socialistiska marknadsekonomin som nu ersatte den tidigare planekonomin. Nytt tänkande som ett begrepp var helt nytt och syftade på att alla tillsammans skulle lösa de globala miljöproblemen. Gorbatsjovs syfte var att helt reformera det sovjetiska systemet, vilket han också gjorde.⁵³ Inom ekonomin misslyckades han, men på de mänskliga rättigheternas front gick det betydligt bättre.⁵⁴

6.2 Öppenheten

Glasnost på ryska kan betyda såväl öppenhet som offentlighet. Det var precis det som Gorbatsjovs politik präglades av. Landet fick både tryck- och yttrandefrihet och demokratiska val. Det började försiktigt med att missförhållanden började uppdagas utan att tystas, och efter det blev öppenheten och offentligheten allt större.⁵⁵ Böcker som tidigare varit förbjudna publicerades, människor som tidigare tystats fick tala fritt och filmer som tidigare inte fått visas visades.⁵⁶

Gorbatsjov är, tillsammans med Alexander II, den ledare i Rysslands historia som utan tvekan tagit de mänskliga rättigheterna på största allvar. Gorbatsjov var den första att garantera Sovjetunionens medborgare så, i vår värld,

⁵³ Gerner 2011, s. 259 ff.

⁵⁴ Skott 2009, s. 247 f.

⁵⁵ Skott 2009, s. 249.

⁵⁶ Kenez 1999, s. 254 f.

grundläggande rättigheter som yttrande- och tryckfrihet. Han var den första att prioritera människorna framför en hård och kontrollerande sovjetregim. Han var den första att låta de sovjetiska medborgarna se och höra vad som faktiskt pågick och pågång både i det egna landet och runtom i världen. Han öppnade upp landet med sin glasnostkampanj och garanterade därmed medborgarna en rad rättigheter som man inte haft tidigare. På människorättsområdet var han en hjälte, trots hans misslyckanden på andra områden.

7 Efter Sovjetunionens fall

7.1 Jeltsin

Jeltsin var den första ryska presidenten efter Sovjetunionens fall och det var inte utan våld han utnyttjade sin makt. I oktober 1993 beordrade han ett anfall på Högsta sovjet (det högsta rådet)⁵⁷ genom vilket man avsatte talmannen och vicepresidenten och därmed upplöste rådet. I december samma år antogs en ny författning samtidigt som en ny parlamentarisk församling med två kamrar valdes.⁵⁸ Författningen var historisk då den var den första demokratiskt antagna författningen i landets historia.⁵⁹ Jeltsins tid vid makten präglades av en rejäl satsning på demokratin och en fortsatt utveckling av en fri press.⁶⁰ Yttrande- och tryckfriheten blomstrade.

Under Jeltsins tid vid makten var den ekonomiska situationen däremot katastrofal. Han utsatte landet för en chockterapi som innebar införande av en fri prisbildning och en ekonomisk privatisering. Det enda det ledde till var att vissa privata aktörer (alltifrån företagare till politiska makthavare) fick kontroll över de ekonomiska tillgångarna i landet och en enorm obalans skapades. En väldigt liten del av befolkningen blev otroligt rik medan fattigdomen spred sig bland resterande medborgare. Oligarkerna hade skapats. De var de nya ryska kapitalisterna och var privatpersoner som kontrollerade samhällets ekonomiska tillgångar.⁶¹

Jeltsins tid präglades av både en positiv och en negativ utveckling på de mänskliga rättigheternas område. Samtidigt som demokratin och öppenheten blomstrade skapades enorma klyftor och jämlikheten suddades ut. Vad som nästan kan jämföras med ett klassamhälle skapades och resurserna var oerhört orättvist fördelade.

⁵⁷ Верховный Совет på ryska.

⁵⁸ Gerner 2011, s. 277.

⁵⁹ Skott 2009, s. 307.

⁶⁰ Skott 2009, s. 298 ff.

⁶¹ Gerner 2011, s. 279.

7.2 Putin

Under 2000-2008, Putins första tid vid makten, gick landets tidigare utveckling bakåt på många plan. Putins potentiella utmanare oskadliggjordes med hjälp av polisiära medel och Gorbatjovs glasnostpolitik trycktes tillbaka. Lag och rätt hade ingen större verkan och under Putins tid som president mördades flera journalister under mystiska omständigheter. Människor med visst ursprung (då främst kaukasiskt) trakasserades kraftigt och Ryssland blev, än en gång, en alltmer mörk plats. Det enda positiva som Putin lyckades åstadkomma var att han förhindrade oligarkerna att etablera sig som en ny samhällsklass och därmed minskade samhällsklyftorna.⁶²

Putin försökte på många sätt återskapa Stalins polisstat genom att kontrollera såväl ekonomi och administration som massmedia. Det var han själv som utnämnde guvernörer i alla landets sju regioner och det var också på hans initiativ som utländska NGO:er, fristående icke-statliga organisationer, inte tilläts i Ryssland.⁶³

Vem som var Putins förebild var tydligt. Än en gång fick medborgarna stå tillbaka för en ensam ledares vision och maktgirighet. De mänskliga rättigheterna bortprioriterades och tryck- och yttrandefrihet som kommit att bli en självklarhet blev begränsade, än en gång. Journalistmorden var skrämmande exempel på detta. Rasdiskrimineringen ökade och landets öppenhet gentemot omvärlden minskades drastiskt. Landet var inte tillbaka på ruta noll, men skrämmande nära.

⁶² Gerner 2011, s. 282 f.

⁶³ Gerner 2011, s. 284.

8 Den ryska människorättsrörelsen

Människorättsrörelsens början brukar associeras med den 5 december 1965 då en demonstration av en grupp intellektuella ägde rum i Moskva. Man demonstrerade för att konstitutionen skulle respekteras och för att rättegångar skulle bli offentliga. Flera demonstrationer följde och de deltagande straffades genom att avskedas från sina jobb och kastas ut från sina utbildningar. Trots detta förstod människor att något som ansetts vara omöjligt var på väg att hända, vilket inspirerade många intellektuella. En grupp anonyma började publicera en krönika över aktuella händelser, vilken skulle komma att spela en stor roll i den framtida utvecklingen av rörelsen. I krönikan uppmärksammades de människorättsbrott som ingen talade om och som regimen tystade ner. 64 nummer av krönikan spreds mellan 1968 och 1982. 1972 försvagades rörelsen av repressioner som i huvudsak riktade sig mot krönikan. Trots detta fortsatte den som sagt att spridas.⁶⁴

Initiativgruppen för skydd av mänskliga rättigheter grundades i maj 1969. Vissa medlemmar var också redaktörer till krönikan. Gruppens syfte var precis som namnet antyder att skydda de mänskliga rättigheterna i Sovjetunionen, men också att understryka rätten till föreningsfrihet.⁶⁵

I november 1970 grundade några sovjetiska människorättskämpar, däribland Andrej Sacharov och Valerij Tjalidze, Moskvas kommitté för mänskliga rättigheter. Gruppens syfte var att studera såväl teoretiska som praktiska problem på de mänskliga rättigheternas område, uppmuntra kunskap om och respekt för både sovjetisk och internationell rätt samt ge råd till individer och organisationer i frågor om mänskliga rättigheter. Kommittén gjorde studier på och skrev rapporter om olika mänskliga rättigheter i Sovjetunionen. KGB hade kommittén under ständig uppsikt och såg bland

⁶⁴ Chalidze 1974, s. 53 ff.; Council of Europe Publishing 2010, s. 91.

⁶⁵ Council of Europe Publishing 2010, s. 92.

annat till att Tjalidze förlorade sitt sovjetiska medborgarskap under en vistelse i USA. Sacharov och två andra arbetade vidare med kommittén under 1973 och 1974 men började känna att den hade spelat ut sin roll.⁶⁶

Amnesty International fick en grupp i Moskva 1973, grundad av tre sovjetiska medborgare. En blev 1976 dömd till exil inom landet i fem års tid för att ha förtalat det sovjetiska systemet, och en annan blev arresterad året därpå. Också Sacharov blev dömd till exil inom landet.⁶⁷ Det var Gorbatjov som släppte honom fri 1986 och lät honom fritt kritisera landet.⁶⁸ Väl tillbaka efter sin exil blev Sacharov övertalad att gå med i styrelsen för en internationell stiftelse som jobbade med mänsklighetens överlevnad och utveckling. Det var ett sovjetisk-amerikanskt initiativ vars syfte var att etablera kompetenta arbetsgrupper på bland annat de mänskliga rättigheternas område. Sacharov blev ordförande i dess kommitté för mänskliga rättigheter och grundade en projektgrupp som lyckades mycket bra med att assistera dumans kommitté för mänskliga rättigheter. Man lyckades bland annat bidra till en reformation av straffsystemet och en deklaration av de mänskliga fri- och rättigheterna i 1993 års konstitution.⁶⁹

Tydligt är att regimens försök att tysta och kuva sitt folk inte alltid har lyckats. Trots att de inte har varit många har det funnits kämpar som väckt frågan och vågat ta i ämnet trots vetskapen om konsekvenserna. Det var en lång kamp med ett skrämmande sent resultat i form av deklarationen i 1993 års konstitution, men faktum kvarstår att kampen gav resultat. För första gången fick Ryssland en lagfäst deklaration av de mänskliga fri- och rättigheterna.

⁶⁶ Council of Europe Publishing 2010, s. 94 ff.

⁶⁷ Council of Europe Publishing 2010, s. 99.

⁶⁸ Gerner 2011, s. 260.

⁶⁹ Council of Europe Publishing 2010, s. 99.

9 Analys och slutsatser

Rysslands geografiskt isolerade position avspeglas i högsta grad i dess historiska utveckling. Trots att statens suveränitet i grund och botten är någonting positivt finns det också en baksida med suveräniteten. I slutändan är varje stat ensam ansvarig för sin utveckling, vilket skapar särpräglade och till stor del omänskliga historier som Rysslands. Rysslands militära bakgrund med en stor militär styrka och framgångar i det andra världskriget kan också tänkas ha avskräckt andra stater och organisationer från att försöka ingripa och, om möjligt, förstärkt landets suveränitet. Likheter med resten av världshistorien finns dock. När resten av världen utsatte svarta människor för slavhandel använde ryssarna bönderna som livegna. Skillnaderna mot slavhandeln var många, men konceptet var detsamma. Det handlade om att utnyttja en viss grupp av människor och behandla dem som mindre värda. Staten berövade bönderna deras frihet, det allra heligaste människan har, under två århundraden och det tog lång tid innan ett jämlikt samhälle kunde byggas upp. När Hitler kom till makten och skapade sitt tredje rike regerade såväl Lenin som Stalin med järnhand. Alla tre hade en sak gemensamt; de hade mänskliga rättigheter som allra sista prioritering.

Hur lyckades då Lenin och Stalin kuva ett helt folk och beröva dem deras mänskliga rättigheter? Till viss del kan det nog förklaras av den geografiska och kulturella isoleringen. Ju mindre människor vet om omvärlden, ju lättare är det att kuva dem och påverka deras normalbild av världen. Till viss del kan det också kunna tänkas förklaras av en mörk och dyster mellankrigstid i ett fattigt Ryssland där människor hade svårt att se någon utväg. Lenin, och senare Stalin, gav dem den där utvägen. I mörka tider krävs nytänkande, och det var precis det som de båda introducerade. I mörka tider skapas desperation hos människor och man gör allt för att överleva. Detta utnyttjade såväl Lenin som Stalin.

Rysslands historia kan lära oss mycket. Kanske framförallt hur sköra de mänskliga rättigheterna är. Det är statens ansvar att garantera sina medborgare fri- och rättigheter, och om staten väljer att inte göra det faller de helt enkelt bort. Oavsett vilja har varken andra stater eller mellanstatliga organisationer någon möjlighet att ingripa med mer än kritiska uttalanden och domar. I slutänden är det bara staten själv som kan ändra på situationen. De mänskliga rättigheterna kan tänkas vara en grundpelare i varje samhälle, men ett samhälle och en stat kan också, om än på ett högst omänskligt sätt, fungera helt utan dem.

Vi kan också lära oss av människorättskämparna som funnits. Få människor kan verkligen göra skillnad. De var inte många men resultatet var revolutionerande. Tack vare dessa kämpar fick landet för första gången en deklaration av de mänskliga fri- och rättigheterna och det hårda jobbet lönade sig.

Det är viktigt att poängtera att Rysslands historia på de mänskliga rättigheternas område även har innehållit ljuspunkter. Trots att utvecklingen gått enormt långsamt har omvärldens influenser tillslut tagit sig igenom Rysslands starka murar. I takt med att förbindelserna och den tekniska utvecklingen gått framåt har svårigheterna att avskärma medborgarna från omvärlden blivit större. Detta syns främst i utvecklingen under den senare delen av 1900-talet. Gorbatsjov gjorde landet en enorm tjänst som öppnade upp det som han gjorde och gav de mänskliga rättigheterna en chans att blomstra. På de mänskliga rättigheternas område bör han hyllas som en hjälte.

Den sena utvecklingen gör sig dock påmind än idag. Bevisligen är inte de mänskliga rättigheterna helt tryggade än och det kan mycket väl förklaras av att landet haltat efter i utvecklingen och därmed lättare kan falla tillbaka i gamla, dåliga vanor. Putins första tid vid makten är ett bevis på att utvecklingen även på 2000-talet kan gå bakåt. De mänskliga rättigheterna måste ständigt uppmärksammas och kämpas för, för annars finns det

ingenting som kan garantera deras existens. I Sverige har vi en lång väg dit, men vi får aldrig någonsin ta våra mänskliga rättigheter för givet trots att vårt skydd är otroligt starkt och vår historia en helt annan än Rysslands. Ryssland är ett levande bevis på att ett nytt styrelseskick och en ny ledare kan förändra mer än vad man tror.

Käll- och litteraturförteckning

9.1 Litteratur

Chalidze, Valery: *To defend these rights – Human Rights and the Soviet Union*, London 1975

Council of Europe Publishing, *Andrei Sakharov and human rights*, Strasbourg 2010

Gerner, Kristian: *Ryssland – En europeisk civilisationshistoria*, Lund 2011

Hosking, Geoffrey: *Ryssland - Folk och imperium 1552-1917*, Lund 2003

Jensen, Bent: *Gulag och glömskan – Rysslands tragedi och västvärldens minnesförlust under 1900-talet*, Stockholm 2005

Kalnins, Bruno: *Rysslands historia och statskick*, Stockholm 1964

Karlsson, Klas-Göran och Schoenhals, Michael: *Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer – Forskningsöversikt*, Stockholm 2008

Kenez, Peter: *A History of the Soviet Union from the Beginning to the end*, Cambridge 1999

Poe, Marshall T.: *Den ryska tiden i världshistorien*, 1:a upplagan, Stockholm 2005

Skott, Staffan: *Det nya Ryssland och arvet efter Sovjet – 1914-2008*, Stockholm 2009

Triska, Jan F.: *Constitutions of the Communist Party-States*, Stanford 1968

Wortman, Richard: "Property Rights, Populism, and Russian Political Culture". I: *Civil Rights in Imperial Russia*, Oxford 1989

9.2 Elektroniska källor

Byggnader – Svea hovrätts lokaler genom tiderna, Svea hovrätt, hämtad den 20 maj 2015 från: <http://www.svea.se/Om-Svea-hovratt/Byggnader/>

Om kvinnlig rösträtt i Sverige, Riksarkivet, hämtad den 20 maj 2015 från: <http://riksarkivet.se/om-kvinnlig-rostratt-i-sverige>

Slaveri och triangelhandel, SO-rummet, hämtad den 20 maj 2015 från: <http://www.so-rummet.se/kategorier/historia/nya-tiden/slaveri-och-triangelhandel>